قوڵپی پێکەنین

حەمەسەعید حەسەن

کاغەزم لە بەردەمدایە،
قەڵەم بە گوێمەوەیە،
ئانیشکم لەسەر مێزەکەمە،
دەستم بە ڕوومەتمەوە گرتووە،
بیر دەکەمەوە، چی بنووسم؟ <سێرڤانتس>

ساتیر سەرەتا بە شیعر (دژی جەنگ و ژنی جادووباز) نووسراوە و دواتر پەڕیوەتە نێو هەموو ژانرە ئەدەبییەکانەوە، بە تایبەتی شانۆنامە و ڕۆمان. بە زەحمەت ڕۆمانێک هەیە، ساتیری تێدا نەبێت. ساتیر کاریکاتیرە بە وشە و باس لە بەدڕەوتاری دەکات و ڕووناکی دەخاتە سەر پێوەندییە نەگونجاوەکان.

یۆڤەنالیس کە پێش لە دایکبوونی مەسیح ژیاوە و دەشێت یەکەمین ساتیرنووس بووبێت. دەیگوت: ئەستەمە لەم سەردەمەدا بژیت و ساتیر نەنووسیت. لە هیچ سەروەختێکدا ساتیرنووس لەسەر بابەت پەکی ناکەوێت. ڕۆمەکان سەد ساڵ پێش لەدایکبوونی مەسیح ساتیریان نووسیوە. دێرینترین ساتیری سوێدی لە سەدەیەی پازدەیەمدا دژی جیاوازیی ئاستی ژیانی هەژاران و دەوڵەمەندان نووسراوە.

ساتیر لە بنەڕەتدا فۆرمێکی ئەدەبیی لاتینییە بە نێوەڕۆکی جیاواز، کە دەشێت بریتی بێت لە فەلسەفەی مۆراڵ، ئەدەبی گەشتوگوزار، یان گێڕانەوەی ژینامەی کەسانی نێودار بە شێوەی گاڵتەجاڕی. تیۆریی ئەدەب، ساتیر دەباتەوە سەر کۆمیدیا. ساتیر لە فۆرمێکی ئەدەبیدا بە شێوازێکی گاڵتەجاڕییانەی بریندارکەر، ڕەخنە لە دیاردە و کەسایەتییە سیاسی و کولتوورییەکان دەگرێت.

ساتیر بە باڵی تەوس و لاقرتێ دەفڕێت، بێ سڵکردنەوە ڕاستی دەڵێت، تیرێکە ڕووی لە سنگی جەللادە و دەستێکە تەوقە لەگەڵ دیکتاتۆردا ناکات. ساتیر خوێنشیرینانە باس لە لایەنە تاڵەکانی ژیان دەکات و گاڵتەئامێزانە کارەسات بەسەر دەکاتەوە و خوازیارە لێوی خوێنەر بە زەردەخەنەیەکی تەوساوی بگەشێنێتەوە. ساتیر مەرج نییە شیعر بێت، وەلێ گرنگترین ڕەگەزی شیعر کە ڕاستگۆییە، خوێنە و بە دەماریدا دەگەڕێت، هەر بۆیە خوێنەری ئاسایی بە تامەزرۆییەوە و بە ئاشکرا لە ئامێزی دەگرێت و هەڵبژاردەیش بە نهێنی دەم بە پلووسکییەوە دەنێت.

ساتیر گاڵتەئامێزانە باس لە شتە هەرە جیدییەکان دەکات. ئەوە نییە گەلێ جار، لەسەر شانۆی ژیانیش، ڕاستی لە ڕێی قۆشمەوە دەدرکێنین و کە گوێگر مەبەستی قسەکە دەناسێتەوە و گرژ دەبێت، وا ڕاهاتووین بڵێین: شۆخی بوو. ساتیر بە کلیلی پێکەنین دەرگای مێشک دەکاتەوە، تا هۆش بچێتە ژوورەوە. ساتیر بتی داب و نەریتی دێرین دەشکێنێت، ئابرووی پارێزەرانی ڕەوشتی زاڵ دەڕووشێنێت و خوازیاری ئەوەیە ئینسان سەر بۆ فیکری سەروەر و واقیعی باو نەوی نەکات.

باشترین جۆری نواندن، ئەوەیە بینەر هەست نەکات، ئەکتەر سەرقاڵی نواندنە، بەڵکوو پێی وابێت، ئەوی لەسەر تەختی شانۆ دەیبینێت، ژیانێکی ڕاستەقینەیە. باشترین جۆری وەرگێڕان، ئەوەیە خوێنەر هەست نەکات، ئەوی دەیخوێنێتەوە وەرگێڕانە، بەڵکوو بە ئۆرگیناڵی تێبگات. باشترین جۆری ساتیریش ئەوەیە، نووسەر هەست نەکات سەرقاڵی نووسینە. بەرهەمێک ئاوا خۆڕسکانە لە دایک ببێت، ڕاستگۆیی لێ دەتکێت.

ئەبوو جەعفەری مەنسوور دەیگوت: (خەڵکینە خوا منی کردووە بە خاوەنی سامان و گیانی ئێوە، گەر بمەوێ هەردووکیتان لێ زەوت دەکەم.) هەنووکەش ویلایەتی فەقیە (مافی ئەوەی هەیە، فەرمان بدات ماڵی

موسڵمان کاول بکرێت و ژنیشی پێ تەڵاق بدات.) گوێنتەر گراس پێی وایە (هیچ شتێ هێندە باڵا نییە کە نەتوانین گەمەی پێ بکەین.) بۆیە دەشێت ئەو گوتە (پیرۆزانە) ببنە کەرەسەی ساتیر. (میلان کوندێرا)ش دەڵێت: ‹ساتیر هونەرێکە لە ڕێی گاڵتەکردن بە بیر و کردەوەی کەسانی ناخپووتەوە، پەیامی خۆی دەنێرێت.›

بایەخی ڕۆمانی (ئۆجین ئۆنیگین)ی پووشکین، بەو زمانە شیعرییەوە بەندە کە پێی نووسراوە. زمانی ڕووسی مردبوو، پووشکین بەو ڕۆمانە گیانی کردەوە بە بەریدا. ساتیر ئەگەر بە زمانێکی ئاسانی قووڵ نووسرا، چونکە خوێنەرێکی زۆری هەیە، ڕۆڵێکی گرنگ لە خاوێن ڕاگرتن و گەشەپێدانی زماندا دەگێڕێت. ساتیر بە زمانێکی ئەدەبیی گاڵتە ئامێزی ڕەوان و شیرین، ڕاستییەکی تفت و تاڵ بەسەر دەکاتەوە. ساتیرنووسین کارێکی گەلێ دژوارە، ئاخر ساتیرنووس بۆ نموونە ئەگەر هانای بۆ ژانری چیرۆک برد، دەبێت وێڕای ڕەچاوکردنی تایبەتمەندییەکانی چیرۆک، وریای ئەوەش بێت، ئەوی دەینووسێت مەرجەکانی ساتیریشی تێدا بێت. کارێکی ئاسان نییە، تاڵترین ڕەخنە، لە شیرینترین شێوەدا بدرکێنیت، ئاخر (ساتیر کاکڵەیەکی تاڵە، لە نێو توێکڵێکی شیریندا و نامەیەکی تەوساوییە لە کەسێکەوە کە دەزانێت، بەڵام ناتوانێت، بۆ کەسێک کە دەتوانێت، بەڵام نازانێت.)

زۆر جار ئەوانەی دەکەونە بەر هێرشی ساتیر و دەبنە کەرەسەی قۆشمە، باڵانسیان تێک دەچێت. لیسینگ دەڵێت: (بۆ داکۆکیکردن لە بیروڕا کۆمەڵایەتییەکان هیچ هۆکارێک هێندەی پێکەنین کاریگەر نییە.) تیری ساتیر دەشێت هێندە بە ئازار بێت، کەسی ئەنگاوتە هیچ خۆشییەکی لێ نەبینێت و ئاوەز لە دەست بدات و بیر لە تۆڵە بکاتەوە. جێی سەرنجە (ئەوانەی بەر پلاری شێخ ڕەزا دەکەوتن، نە خۆیان و نە کەسوکاریان دڵگیر نەدەبوون و لە سووچی هونەرییەوە، تەماشای ئەو شیعرانەیان دەکرد.) بە هۆی شیعری جوانی شێخ ڕەزاوە، ناوی دەیان کەس بە نەمریی ماوەتەوە. ئەگەر هەجووی ئەو نەبووایە، کێ حەمەی وەستا فەتاحی دەناسی؟

ئامانجی ساتیر هەر ورووژاندنی پێکەنین و بەخشینی چێژ و خۆشی نییە بە خوێنەر، بەڵکوو بانگکردنێتی بۆ بیرکردنەوە و پرسیاری قووڵ کردن. ساتیر پشت بە irony دەبەستێت، شتێک دەڵێت و مەبەستی پێچەوانەکەیەتی. ساتیرنووس شتی ئاسایی بە شێوەی سەیر کە مایەی پێکەنین بێت، نیشان دەدات. ساتیرنووس بە شێوەیەکی خاوێن چێژ و خۆشی بە خەمباران و تووڕەبووان دەبەخشێت و ڕەگەزی مێ، میللەتێک، خێڵێک، یان خەڵکی شارێکی دیاریکراو بریندار ناکات.

خەڵکی ساکار پێیان وایە کۆمیدیا پێوەندیی بە ئازارەوە نییە، وەلێ لە ساتیردا لەو دیو هەر قاقای پێکەنینێکەوە، قوڵپی گریانێک خۆی مات داوە. پێکەنین پێوەندیی بە پاشخانی ڕۆشنبیریمانەوە هەیە و لەو سەرچاوەیەوە هەڵدەقوڵێت کە دنیای پێ دەبینین. ئاخر بە هۆی پێکەنینیشەوە دکارین گوزارش لە خۆمان بکەین. بینینی لایەنی قۆشمە لە ڕووداوێک، یان دیاردەیەکدا، پێویستی بە ئاستێک لە زیرەکیی هەیە.

پێکەنین بە گژ ئەوانەدا دەچێتەوە کە کوێرانە داکۆکی لە بیروباوەڕێک دەکەن. پێکەنین هەرگیز ئامێرێک نەبووە بە دەست دەسەڵاتدارانەوە بۆ سەرکوتکردنی بێدەسەڵاتان. پێکەنین هەرگیز دۆگمای نەخوڵقاندووە. ئەوی لە خۆی و دەوروبەر ڕازی بێت و قەت پیشی نەخواردبێتەوە، بەهای گاڵتە نازانێت و چونکە پێویستیشی بە ‹تەنفیس› نییە، دەشێت هیچ قۆشمەیەک نەیهێنێتە پێکەنین.

کۆمیدیاش وەک تراجیدیا، یاریدەی پاکژکردنەوەمان دەدات. پێکەنین زەبروزەنگ لە ناو دەبات. فرۆید پێی وایە قۆشمە ئینسان خاوێن دەکاتەوە و پێکەنین دەیگەڕێنێتەوە بۆ ئامێزی منداڵی. تراژیدیا لە ڕێی

وروووژاندنی بەزەیی و ترسەوە، ئینسان پاکژ دەکاتەوە، کۆمیدیا لە ڕێی نیشاندانی هاوسۆزی و سووکایەتی پێ کردنەوە. خوێنەر بەزەیی بە دۆنکیخۆتە و سانچۆدا دێتەوە. لە کن بینەری هەستناک (پیسکەی تەرپیر)ی مۆلیریش شیاوی بەزەیی پێدا هاتنەوەیە. مۆرالیستەکان پێیان وایە، تەنیا تراجیدیا هونەرێکی بالایە و کۆمیدیا بە هێند ناگرن. کۆمیدیا بۆ نموونە لای مۆلیر کارێک دەکات خۆمان بناسین، ئاخر ڕووپۆشە ساختەکان لا دەدات و ڕووخسارەکان وەک خۆیان نیشان دەدات.

بۆ ئەوەی ساتیر (کە ئیسفەنجێکە زووخاو هەڵدەمژێت) دروست ببێت، پێویستە لای کەم گەوجێک و فێڵبازێک هەبن؛ ساتیر زادەی پێوەندیی نێوانیانە. هەمیشە قارەمانی ساتیر گێلە. فرۆید دەڵێت: نوکتە پێویستی بە سێ کەسە. یەکێک کە دەیگێڕێتەوە، یەکێک کە نوکتەکەی لێ قەوماوە، یەکێک کە گوێی لێ دەگرێت. نوکتە کە هەر یەکەم جار گوێگر دەبزوێنێت، گێڕانەوەی جۆرێکە لە هونەر، وەلێ ئەوی لە کاتی پەیڤیندا نوکتە دروست بکات، بلیمەتە، نوکتە یان خاوێنە، یان بریندارکەرە و مەبەستێکی ئابڕووبەرانەی لە هەناودایە و لە ساتیر نزیک دەبێتەوە. قۆشمە هەیە سەرچاوەکەی شیرینە و هەیە لە سەرچاوەیەکی تاڵەوە هەڵدەقوڵێ. ئەو نوکتانەی مەبەستێکیان لە ناخیاندا حەشار داوە، کاریگەرترن.

نوکتە تەنیا پشت بە گاڵتە دەبەستێت، بەڵام ساتیر گاڵتە و بەزەیی. پیاوێکی پیر کە بەشێوەیەکی ناشیرین قژی بۆیە کردبێتەوە، لە نوکتەدا، مایەی پێکەنینە، لە ساتیردا جێی پێکەنین و بەزەیی پێدا هاتنەوەیە. ڕووداوێک بۆ ئەوەی بگاتە ئاستی ساتیر، پێویستە ناکۆکی، یان پارادۆکسی لە نێو خۆیدا هەڵگرتبێت و ئاماژە بۆ تابوو بکات. لە ساتیردا پشت بە ڕێکەوت بەستن، خاڵێکی لاواز نییە، بەڵکوو لە خزمەتی دروستبوونی گاڵتەدایە. چیرۆکەکانی عەزیز نەسین پڕن لە ڕێکەوت.

گاڵتە دەشێت بە مەبەستی کەمکردنەوە لە بەهای شتێک یان کەسێک بخرێتە گەڕ، یان ئامانجی تێرکردنی ئارەزوویەک بێت، یان بۆ ڕەواندنەوەی دڵەڕاوکێ، هانای بۆ ببرێت. یان تەنیا بۆ چێژ لێ وەرگرتن، بۆ نموونە لە ڕێی گەمە بە وشە کردنەوە. شەمران ئەلیاسری دەیگوت: (ان الامبریالیە المسلحە بالدجاج.) لە بری المدججە بالسلاح. المتشائل، ساتیرەڕۆمانێکی ئەمیل حەبیبییە، کە هەر لە ناونیشانەکەیەوە، گەمەی بە هەردوو وشەی متشائم (ڕەشبین)و متفائل (گەشبین)کردووە.

سەبارەت بە ڕۆمانی (ناوی گوڵ)ی ئێمبێرتۆ ئێکۆ کە بە پازدە ساڵ نووسراوە و تا هەنووکە شازدە ملیۆنی لێ فرۆشراوە، میلان کوندێرا دەڵێت: (ناوی گوڵ بۆ داکۆکیکردن لە پێکەنین نووسراوە.) کە بۆرگۆ، ئەو پیاوەی لە ڕۆمانەکەدا داکۆکی لە ئایین دەکات، دەڵێت: (پێکەنین جەستە دێنێتە سەما، سیما دەشێوێنێت و کارێک دەکات ئینسان لە مەیموون بچێت.) قارەمانی ناوی گوڵ، دژی ئەم بۆچوونە دەوەستێت و دەبێژێت: (مەیموون پێناکەنێت، لە نێو هەموو زیندەوەراندا تەنیا ئینسان دەتوانێت پێبکەنێت.)

ڤاتیکان زۆر سەغڵەت بوو بەوەی (داریۆ فۆ)ی ساتیرنووس ١٩٩٧ نۆبێڵی وەرگرت و گوتی: بە داخەوە دوای پراندیللو، قۆشمەچییەکی وەک فۆ، نۆبێڵ وەردەگرێت. لە تورکیا تیپێکی شانۆیی کاتێک سەرقاڵی نمایشکردنی پیەسێکی داریۆ فۆ بوون، بۆمبێکی ئیسلامە توندڕۆکان لە نێوانیاندا تەقییەیەوە.

پێکەنین کە لە ڕوانگەی (میخاییل باختین)ەوە (لەبەر ڕۆشنایی لۆگیکدا لێک نادرێتەوە،) جگە لەوەی (مەشقی گەلێک ماسوولکەیە و تەکنیکێکی هەناسەدانە،) گەلێ سوودی دیکەشی هەیە:

* ئینسان لە ژاراویبوونی جەستەیی و مەعنەوی دەپارێزێت.

* ئینسان لە بەردەم خەمۆکی، بێخەوی، دڵەڕاوکێ و ترسدا بەهێزتر دەکات.

* خەفەت لە بیر ئینسان دەباتەوە و کارێک دەکات پتەوتر خۆی لە بەردەم ئازار و نەخۆشیی جەستەییدا

رابگرێت.

* مێشک مەساج دەکات و لە بواری سێکسدا وزەبەخشە.
* کاریگەریتیی گوشاری کار کەم دەکاتەوە و بەری گۆلی پیشخواردنەوە بەرەلاّ دەکات.
* یارمەتی دڵ و خوێنبەرەکان دەدات، تا جوانتر بە ئیشی خۆیان هەڵبسن.
* لە ڕووی دەروونییەوە چالاکی بەخشە، ئاخر وەرزش لەش خاوێن دەکاتەوە، پێکەنینیش گیان.

کلۆدیا سییەس کە دەروونناسێکی ئەڵمانە دەڵێت: ‹پێکەنین و گاڵتەکردن بە هەڵەی کەسانی دیکە، دیاردەیەکی شارستانییە، دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی ئەو گوشارەی لەسەر خەڵکی هەیە و ماندوویی لە لەش و گیانیان دەردەکات، بۆیە ئەوی بە هەڵەی کەسێک پێبکەنێت، هیچ پێویست ناکات، سەرزەنشتی خۆی بکات.›

ڤۆڵتێر دۆنکیخۆتەی سێرڤانتسی کە لوتکەی ئەدەبی ساتیرە، بە ئۆدیسا بەراورد کردووە. شیلینگ بە نموونەی باڵای ڕۆمانی زانیوە. دەستۆیفسکی پێی وابووە: ڕۆمان لە دۆنکیخۆتە قووڵتر و بەهێزتر نەنووسراوە. هاینە، ستاندالّ، سانت بیف و هۆگۆ، بەرز دۆنکیخۆتەیان، کە ئاوێنەیەکی ڕاستبێژی سەردەمەکەیەتی، بە هەموو شەرمەزاری و گەندەڵییە سیاسی و کۆمەلایەتییەکانییەوە، نرخاندووە. سێرڤانتس لە ژیانیدا کوێرەوەرییەکی زۆری دیوە و لە زیندانەوە دەستی بە نووسینی دۆنکیخۆتە کردووە، هەر بۆیە گاڵتەجاڕییەکەی هەمیشە خەمناکە.

(ژن وەک شووشە وایە،
نابێ تاقی بکەینەوە بزانین دەشکێ یان نا.)

سێرڤانتس بەو زمانە شیعرییە، دۆنکیخۆتەی نووسیوە. ساتیری وا سەرکەوتوو، سنووری وەخت دەبەزێنێت و لە هەموو دنیادا خەڵکی دەهێنێتە پێکەنین.

ڤۆڵتێر، هۆڤمان، هاینە، بێرنارد شۆ، گۆگۆڵ، ستریندبێری ، تۆخۆلسکی، ئەندریە ژدانۆڤ، کارل چاپێک، عەزیز نەسین، مرۆژێک، گۆێنتەر گراس، ئێمیلی حەبیبی و داریۆ فۆ، لە ساتیرنووسە بەنێوبانگەکانن.

ژێدەرەکان:

(1) Hans Lindström, Skrattet åt världen i litteraturen, Carlsson bokförlag 1993 Stockholm.

(2) Bengt Holmqvist, Satir från Aristofanes till Voltaire Tidens förlag 1966 Halmstad.

(3) Bengt Holmqvist, Satir från Byron till Dagerman Tidens förlag 1966 Halmstad.

(4) Peter Loewe, Vild glädje, Kultur, Dagens nyheter, 11 oktober 1997 Stockholm.

(٥) ادیب محمد الاشقر، الضحک، هل نأخذه علی محمل الجد؟ العربی، العدد ٥١١ ص ٩٦ الکویت یونیو ٢٠٠١

(٦) اریک بنتلی، الحیاه فی الدرامه، ت: جبرا ابراهیم جبرا، ط ٢ المؤسسه العربیه للدراسات و النشر ١٩٨٢ بیروت.

(٧) ما بعد الحداثه، ترجمه د، اشرف صالح، الثقافه العالمیه، عدد ٨٣ ص ١٢٧ الکویت ١٩٩٧

(٨) د. غبریال وهبه، دون کیشوت بین الوهم و الحقیقه، ١٩٨٩ مطابع الهیئه المصریه العامه للکتاب.

(٩) عەلی ئیسماعیل زادە، هەرێم و سنووری تەنز، مەهاباد، ژ: ٢ ل ٣٢ بانەمەڕی ١٣٨٥

(١٠) د. مکرم تاڵەبانی، شێخ ڕەزای تاڵەبانی، ل١٢ دەزگای ئاراس ٢٠٠١ هەولێر.

(١١) ثربانتس، دون کیخوته، ت: عبدالرحمن بدوی، دار المدی ١٩٩٨ دمشق.